

I Fredmans epistel n:o 63 heter det: "Fader Bergström, re'n månan glimmer — /Nyckelharpan i rummet stimmar, /Och mor Maja vid skänken primmer /Med sin sneda trut."

Och hos Anna Maria Lenngren kan man i "Den glada festen" (1796) läsa: "Uppgå gäl'n från löfsaln folket hurrar, /Ingen glöms av Matmor vid kalas; /Ölet strömmar, nyckelharpan surrar. /Polskan går vid oavbruten bas."

Redan Olof Rudbeck skrev på tal om nyckelharpan att "våra fäder större delen kunde spela på harpor (Soteharpor, Långharpor och Nyckelgigor) och detta Baldur til ära uti hans Saal det är allom kunnigt af wisor och sägner . . ." (1679).

Ännu på 1800-talet trodde många historiker att vikingarna var de första som spelat nyckelharpa. Först på senare år har man — främst tack vare Jan Lings systematiska kartläggning av nyckelharpebeståndet i Norden — kommit fram till att nyckelharpan med största sannolikhet utgör ett kontinuerligt förändrat instrument från medeltid till nutid. Kyrkmålningar visar att instrumentet fanns omkring 1350. Det var då nyckelharpan uppstod genom att man försåg ett stråkinstrument med tangenter.

En allmänt utbredd åsikt är att nyckelharpan kommit till Sverige med vallonererna. Detta antagande motsägs emellertid av de medeltida kyrkmålningarna och av skriftkällor som är betydligt äldre än den vallonska immigrationen. Allt pekar på att instrumentet genom vandrande spelmän kommit till Skandinavien från Tyskland, möjligen Pommern.

Akvarell av Per Nordqvist (1772—1805) visande en nyckelharpospelare.

nell uppseende enär de är ägnade att kasta ljus över många oklara detaljer rörande det medeltida instrumentariets utveckling under 15- och 1600-talen. Sällan eller aldrig har en svensk musikhistorisk avhandling fått en sådan chans att dra uppmärksamheten till sig som den Jan Ling skrivit, beroende inte bara på den rika dokumentationen och de många kulturhistoriska aspekterna utan även på den vackra utstyrsel förlaget kostat på. (Norstedts, 65 kr). Den medföljande grammofonskivan som upptar låtar, spelade på nio olika nyckelharpstyper, kompletterar på ett lyckligt sätt den historik som utgör verkets kärna.

År 1641 slår bonden Olof Andersson i Randersbo, Österlövsta, sin nyckelharpa i huvudet på en antagonist. Slagsmålet urartar till dråp och dras inför tinget. Den domstolshandling från 1642 som skildrar händelsen är det första otvetydiga belegget för nyckelharpans förekomst i en bestämd miljö. Året därpå skriver Goerg Stiernhelm en dikt till drottning Kristinas födelsedag, där han låter "nyckelgigan" ingå i menige allmoges hyllningskör. Det förnämsta källmaterialet om nyckelharpan under 1600-talet har hämtats från domstolshandlingar. I flera källor betecknas nyckelharpspelmännen som "bonddrängar" vilket kan tolkas som allmän beteckning för den sociala status som ansågs gälla för denna yrkeskategori.

★ FELA FÖR PIGA OCH STUDENT

Nyckelharpa spelades av soldater, pigor, drängar och studenter.

★ TRADITIONENS MAKT

Men allmogem var enveten och varken biskopar eller landshövdingar kunde förmå den att respektera Kungl. Maj:ts beslut. Ett drastiskt exempel på traditionens makt ges i ett kyrkoprotokoll från 1753/54, där det berättas att hammarsmeddrängen Bovin står snällt kvar vid vapendörren då prästen inträder, men då officianten inte längre har möjlighet ingripa, spelar han med sin nyckelharpa bruden in i kyrkan och går fram ända till högkoret.

Bland de många pusselbitarna som finns i Lings doktorsavhandling och väntar på att bli infogade i ett visst mönster lägger man märke till en notis om August Södermans åttonde inslag i "Folkungalek", en visa till ackompanjemang av nyckelharpa. Att nationalromantikern Söderman i sina folkliga visor använt sig av vissa stildrag i svensk allmogemusik visste man förut. Det intressanta med den här omnämnda melodin är emellertid att den är av den formelartade karaktär man ibland kan anträffa bland äldre svensk folkmusik. Kvintbordunen är ju signifikativ för nyckelharpan vid denna tid. I vad mån Söderman använt sig av en nyckelharpsmelodi eller det är fråga om en välgjord pastisch framgår ej. Men det råder inget tvivel om, att tonsättaren väl känt till nyckelharpans möjligheter som folkiigt ackompanjemangsinstrument.

HERBERT CONNOR

Våra fäder spelade nyckelgiga "Baldur til ära uti hans Saal"

1603 används ordet "nyckelgigg" som ett förklenande ord om Johan III:s liturgi. Den äldsta bevarade nyckelharpan i Sverige är från Mora och bär inskriptionen "1526". Den äldsta avbildningen härstammar från tiden omkring 1350 då Källunge kyrkas portalrelief på Gotland skapades. Skriftkällor ger vid handen att nyckelharpan på 1640-talet var etablerad både hos svensk allmoge och danska bönder.

Av de 199 nyckelharpor som Jan Ling undersökt tilldrar sig in-

strumenten från Vefsen i Norge och Esse i Finland särskilt intresse. Det förstnämnda är försett med exakt samma ornament, som vissa uppländska träföremål från ungefär samma tidsperiod (omkring 1700) och överensstämmer i flera betydelsefulla detaljer med de nyckelharpor som är bevarade i Uppland från 1700-talet. Detta gäller även för det finska instrumentet. Det förefaller sannolikt att de båda instrumenten anknyter till en uppländsk nyckelharptradition och rester från

en kulturspridning utifrån Uppland mot norr, nordost och nordväst. En sådan hypotes stöds även av det faktum att de bevarade nyckelharpornas proveniens nästan utan undantag utpekar sådana trakter som anses ha stått i nära kontakt med Uppland, t.ex. Norrlandskusten eller vissa järnverk, vid vilka funnits inflyttade upplänningar, t.ex. Tornedalen i Norrbotten.

★ MÄRKLIG AVHANDLING

Jan Lings studier i nyckelharpa har redan väckt internatio-

Instrumentet var på 1600-talet ett underhållningsinstrument som förekom vid festligheter av enkla slag, dansaftnar, julfirande, slätteröl o.s.v. Harpspelmännen ansågs bära skulden till ungdomens överdrivna nöjesliv, vilket framgår av att det var spelmännen som bötfälldes om de rörde harpan efter kl. 9. Inte nog med att de av häradsrätten lastades för tidens lättsinne gjorde även prästerskapet livet surt för dem genom att anmärka på deras spel och försöka mota bort dem ur kyrkan. Således heter det i ett biskopsbrev från 1698:

— Consist., har av Pl. Rev. Dom: is skrivelse daterad den 30 passato förnummit thet oskick som thes medelst på land skall brukas, at the af ålder blivit tilllätet, att Bondedrängiar å Sön och Högtidsdagar gå med sina Nyckelgigor fram för brudfolk i kyrkan och spela "Frögda tig Christi Brud". Och som sådant icke allenast såsom allt buller är i kyrkioordningen 15 Cap. 25 § förbundet utan ock Psalmen som ther vid spelas bliver alldeles missbrukad, alltså har Consistorium här med velat förordna, thet skal med sådan Solennitet och Spelande hädanefter besynnerligen i Sorge tidn innehållas.